

UDK: 94(497.1)"1914/193"(093.2)
 32(497.1)"1914/193"
 262.14 Barac, F.
 Stručni članak
 Primljeno: 6. 10. 2010.
 Prihvaćeno: 15. 11. 2010.

Dokument "Temelji jugoslavenske države"

IVICA ZVONAR

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Odsjek za povijesne znanosti, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor iz rukopisne ostavštine hrvatskoga svećenika, sveučilišnog profesora bogoslovlja i političara mons. dr. Frana Barca, koja se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, donosi kratki komentar i prijepis dokumenta "Temelji jugoslavenske države". Ovaj do sada nepoznat i neobjavljen dokument prilog je boljem poznavanju političkih zbivanja na hrvatskom i širem južnoslavenskom prostoru od početka Prvoga svjetskog rata do sredine 30-ih godina XX. stoljeća.

Ključne riječi: Fran Barac, Austro-Ugarska Monarhija, monarhistička Jugoslavija, politička povijest.

Uvodne napomene

U ostavštini hrvatskoga svećenika, sveučilišnog profesora bogoslovlja i političara mons. dr. Frana Barca¹ sačuvan je dokument "Temelji jugoslavenske

¹ Fran Barac, hrvatski svećenik, teolog i političar (Šemovci, 1872. – Zagreb, 1940.). Na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu djelovao je kao profesor apologetike i opće dogmatike. Dva puta (1913./1914. i 1922./1923.) bio je dekan fakulteta, a u šk. god. 1915./1916. rektor Zagrebačkog sveučilišta. Zbog svojeg političkog djelovanja bio je sputavan u napredovanju, a 1924. nasilno umirovljen, no već se sljedeće godine vratio na fakultet. Nadbiskup A. Bauer imenovao ga je 1925. kanonikom Prvostolnog kaptola zagrebačkog. Osobito važnu ulogu Barac je imao u osnivanju Hrvatske bogoslovske akademije, u kojoj je od 1923. do 1935. obnašao službu potpredsjednika, a nakon smrti don F. Bulića izabran je za predsjednika. Zbog zasluga oko izgradnje Nadbiskupskog dječjačkog sjemeništa na Šalati te vršenja rektorske službe u sjemeništu papa Pio XI. imenovao ga je 1929. svojim kućnim prelatom. U političkom životu Barac je djelovao kao sljedbenik Starčevićeve stranke prava, a njegova politička djelatnost bila je osobito važna tijekom Prvoga svjetskog rata, jer je održavao vezu između predstavnika političkih stranaka u zemlji i političara u emigraciji. Sudjelovao je u radu Narodnog vijeća SHS u Zagrebu 1918., a na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. bio je pročelnik "Sekcije za domaću štampu" Kraljevstva SHS. U radu Privremenog narodnog predstavništva u grupi Narodnog kluba sudjelovao je kao pripadnik Hrvatske zajednice. Poslije postaje potpredsjednik Hrvatske federalističke seljačke stranke. Napisao je dva srednjoškolska udžbenika iz liturgike i dogmatike te objavio više stručnih radova. Suradivao je u časopisu *Kršćanska škola* te u *Katoličkom listu* i *Bogoslovskoj smotri*, kojima je bio urednik. Njegove rasprave, a osobito habilitacijska studija, unijele su živost u razvoj hrvatske filozofske i teološke misli unutar neoskolastičkog pokreta krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Članke o političkim prilikama objavljivao je *Obzoru*, *Novom dobu*, *Srijemu*, *Hrvatu*, *Hrvatskoj*

države".² U ovoj raspravi, koja je najvjerojatnije nastala 30-ih godina XX. stoljeća, opisana su nastojanja oko utemeljenja i razvoja monarhističke Jugoslavije kroz prikaz zbivanja u pet poglavlja: "1. od početka rata do proglašenja države SHS /1. XII. 1918./; 2. od 1. XII. 1918. do proglašenja apsolutizma /6. I. 1929./; 3. od 6. I. 1929. do proglašenja novog Ustava 1931. /3. IX. 1931./; 4. od 3. IX. 1931. do danas; 5. Prilozi." Tekst je pregledno napisan i iznosi u određenim dijelovima vrlo zanimljive ocjene zbivanja. Važno je napomenuti da su u cijelosti sačuvana prva tri poglavlja te dio četvrtog, koje obrađuje vrijeme "od 3. IX. 1931. do danas". Teško je precizno odrediti što znači "do danas", jer u dokumentu nedostaje neutvrđen broj završnih stranica. Priloge koji se spominju u tekstu nisam pronašao, pa je tako ukupno sačuvano samo 27 stranica teksta ispisanog strojopisom, koje su naknadno numerirane rukom, a brojke su dopisane u gornjem desnom kutu stranice. Također se ne može jednoznačno utvrditi tko je autor tog dokumenta, ali je primjetno da ova rasprava u određenoj mjeri korespondira sa stavovima koje je F. Barac iznio u dokumentu "Iz godine 1918. Bilješke o nastajanju kraljevstva SHS", koji je napisao najvjerojatnije u prvim godinama nakon stvaranja jugoslavenske države, a u njemu se osvrnuo na politička zbivanja iz 1918., ali je letimično prikazao i neke događaje iz 1917. godine.³ Uz to teze iznesene u dokumentu "Temelji jugoslavenske države" u određenoj mjeri korespondiraju s Barčevim stavovima iznesenim u članku "Iz države SHS"⁴, kao i tezama koje je on iznio u dokumentu pod nazivom "Bilješka o Stjepanu Radiću"⁵. To još uvijek ne znači da se autorstvo dokumenta "Temelji jugoslavenske države" sa sigurnošću može pripisati upravo dr. Barcu koji je, treba reći, bio sklon pisanju rasprava ovog tipa. No, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je autor bio netko vrlo blizak hrvatskoj građanskoj političkoj eliti u međuratnom razdoblju.

slozi i Graničaru. Svojim priložima i aktivnim sudjelovanjem nastojao je pomoći razne dobrotnorne akcije te popularizirati znanstveni rad i javna predavanja. O F. Barcu detaljnije usp. Ivica ZVONAR, "Prinos poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca", *Časopis za suvremenu povijest*, 34/2002., br. 2, 409.-433.; ISTI, "Dr. Fran Barac – svećenik, teolog i političar", *Podravski zbornik*, 28/2002., 176.-186.; ISTI, "Fran Barac i ujedinjenje Hrvatske bogoslovske akademije sa Staroslavenskom akademijom i Leonovim društvom", *Senjski zbornik*, 30/2003., 351.-362.; ISTI, "Članci Frana Barca u *Graničaru*", *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića: u povodu 80. godine života*, Zagreb 2005., 377.-385.; ISTI, "Osvrti u tisku u povodu smrti mons. dr. Frana Barca", *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 5/2006., br. 9, 119.-130.; ISTI, "Sveučilišni profesor Fran Barac o Strossmayeru", *Međunarodni znanstveni skup J. J. Strossmayer, Zagreb 19. svibnja 2005. i Đakovo, 20. svibnja 2005. : povodom obilježavanja 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti : zbornik radova*, Zagreb 2006., 257.-268.; ISTI, "Fran Barac i Bogoslovska smotra", *Bogoslovska smotra*, LXXVII/2007., br. 1, 157.-180.

² Nadbiskupijski arhiv Đakovo, Fran Barac (dalje: NAĐ), sv. XI. (bez naslova), Dokument "Temelji jugoslavenske države".

³ NAĐ, sv. IV. (Politika – razno), "Dr. Fran Barac: Iz godine 1918. Bilješke o nastajanju kraljevstva SHS".

⁴ [Fran BARAC], "Iz države SHS", *Obzor*, br. 283, 28. XI. 1919., 2., br. 284, 29. XI. 1919., 2., br. 285, 30. XI. 1919., 2.

⁵ NAĐ, sv. IV., Bilješka o Stjepanu Radiću.

U tekstu dokumenta ima manjih ispravaka dopisanih rukom, a jezik je mješavina ekavice i ijekavice.⁶ U pravopisu autor nije bio ni pažljiv ni dosljedan, pa se na raznim mjestima mogu vidjeti očite pravopisne pogreške (npr. *riješnje*). Jedne te iste riječi koji put piše velikim početnim slovom, koji put malim (npr. *Narodno Predstavništvo*, *Narodno predstavništvo*, *Narodno predstavništvo*; *ministarstvo unutrašnjih dijela*, *ministarstvo unutrašnjih dela*; *Narodna skupština*, *Narodna Skupština*). U interpunkciji je još nemarniji. Moji su zahvati u tekst prilikom prepisivanja bili minimalni, jer sam ispravljao one jezične i pravopisne pogreške za koje je bilo očito da su *lapsus calami*. Autorovu interpunkciju nisam ispravljao, a ostavio sam, naravno, neditnutima i njegove rečenične cjeline. Kratice također nisam razrješavao jer su općepoznate.

Prijepis arhivskog dokumenta

1.

I.

Od početka rata do proglašenja države S. H. S. /I.XII.1918./

Glavniji događaji, koji su beogradskim svečanostima od 1. decembra 1918. prethodili, bijahu ovi: Osnivanje Jugoslavenskog Odbora godine 1915 – Londonski ugovor od 25. aprila 1915 – Krfski pakt od 20. jula 1917 – Wilsonova poruka Kongresu Sjedinjenih Država Amerike od 8. januara 1918. – Prodor Bugarsko-Makedonske fronte mjeseca septembra 1918 – Osnivanje Narodnog Vijeća u Zagrebu 6. oktobra 1918 i Deklaracija njegova od 19. oktobra 1918. – Nota ministra vanjskih posala Sjedinjenih država, Lansinga, Austro-Ugarskoj od 18. oktobra 1918 – Odgovor ministra vanjskih posala Andrassyja od 27. oktobra 1918. – Zaključci Hrvatskog Sabora od 29. oktobra 1918 – Ženevski pakt od 9. novembra 1918. – Zaključak Narodnog Vijeća od 24. novembra 1918. – Saopćenje toga zaključka nasljedniku prestolja u Beogradu 1. decembra 1918. i njegov odgovor – daljnji događaji navedeni su niže, ovdje ćemo najprije razmotriti gornje.

Jugoslavenski Odbor bijaše od emigranata iz jugoslavenskih zemalja bivše monarkije vlastitom njihovom inicijativom godine 1914. pokrenuto, a godine 1915 u Parizu konstituirano udruženje, koje si je stavilo za zadaću, da radi za narodnu stvar te je uza svoje propagandističko djelovanje bilo podjedno – silom prilika – i predstavničko tijelo Jugoslavena monarkije u inostranstvu. Sjedište mu je bilo u Londonu. Na čelu mu bijaše prvi zastupnik na dalmatin-

⁶ O pitanju kulturnog unitarizma usp. Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., 195.-205.

skom saboru odvjetnik dr. A. Trumbić⁷. Prema Londonskom ugovoru⁸ / Prilog / sklopljenom među Engleskom, Francuskom, Rusijom i Italijom, imala je Italija krepošću budućeg mirovnog ugovora dobiti: Trient, čitavi južni Tirol sve do Brenera, Trst sa okolicom, Goricu i Gradišku; Istru do Kvarnera itd. ; isto tako imala je dobiti i Dalmaciju itd. – dočim se je Italija obvezala, da će aktivno učestvovati u ratu čim prije bude moguće, a najkasnije mjesec dana iza kako taj ugovor bude potpisan. Od predsjednika Jugoslavenskog Odbora i od predsjednika ministarskog saveta Nikole Pašića potpisanim Krfskim paktom⁹ / Prilog /, koji je prema svjedočanstvu dra. Trumbića /Bulletin Yougoslave br. 26 1917/ i tadanji nasljednik odobrio, složili su se članovi

2.

krfske konferencije u zahtjevu, da se jugoslavenski narodi u jednu državnu zajednicu ujedine te je među ostalim utanačeno bilo, da će ustav buduće države imati donijeti ustavotvorna skupština i to sa brojno kvalificiranom većinom /Srpska je vlada kako ćemo vidjeti, kasnije odstupila od ovog utanačenja/. Od onih 14 točaka, koje je predsjednik Wilson u spomenutoj svojoj poruci Kongresu programom svjetskog mira označio, glasila je deseta: «Narodima Austro-Ugarske, kojih mjesto želimo da vidimo osigurano i očuvano među ostalim narodima, neka se pruži čim prije prilika za autonomni razvitak».¹⁰ Dne 14. septembra 1918. poduzela je pod zapovjedništvom generala Franchet d'Esperey Istočna armija Saveznika na macedonsko-bugarskom ratištu veliku

⁷ Ante Trumbić (1864.–1938.), hrvatski političar. Detaljnije o Trumbiću i njegovu političkom djelovanju usp. Ivo PETRINOVIĆ, *Ante Trumbić: Politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb 1986.; Ljubo BOBAN, "Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929-35)", *Historijski zbornik*, XXI-XXII/1968.-69., br. 1-4, 1.-74.

⁸ Londonski ugovor bio je zaključen 26. travnja 1915. godine između Velike Britanije, Francuske, Rusije i Italije. Tim su tajnim ugovorom članice Antante ustupile Italiji, u nastojanju da je privuku u rat protiv Njemačke i Austro-Ugarske, područja na istočnoj obali Jadrana i na Balkanu. Jugoslavenski odbor i srbijanska vlada vodili su žestoku kampanju protiv tog ugovora, a uz to su i nesuglasice među članicama Antante spriječile potpunu realizaciju ostvarenja Londonskog ugovora i ispunjenje talijanskih teritorijalnih zahtjeva. No Talijani su nakon svršetka Prvoga svjetskog rata zaposjeli dijelove hrvatskoga prostora – Istru, Rijeku, otoke Cres, Lošinj, Lastovo i Palagružu te grad Zadar. O tome usp. "Londonski ugovor", *Hrvatska enciklopedija* (dalje: HE), sv. 6., Zagreb 2004., 635.

⁹ U srpnju 1917. sastali su se na Krfu predstavnici Jugoslavenskog odbora i srbijanske vlade te su tom prigodom usvojili deklaraciju kojom se definiraju načela ujedinjenja i ustrojstva buduće države, koja je trebala biti monarhija s ustavnim, parlamentarnim i demokratskim uređenjem i dinastijom Karađorđevića na čelu, u kojoj će biti zajamčena jednakost pojedinaca i naroda. Detaljnije o "Krfskoj deklaraciji" i njezinu odjeku u Hrvatskoj i inozemstvu usp. Dragoslav JAN-KOVIĆ, *Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd 1967., 402.-403.; Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje*, Zagreb 1970., 213.-222.

¹⁰ Thomas Woodrow Wilson (1856.–1924.), američki predsjednik u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Autor je plana od 14 točaka o pravu na samoodređenje naroda i trajnome miru. Usp. "Wilson, Thomas Woodrow", HE, sv. 11., Zagreb 2009., 604.

onu ofenzivu, koja je odlučila ratom.¹¹ Smjer udara te ofenzive protezao se je s početka među Vardarom i albanskim jezerima. Ovaj je udar utisnuo bugarsku frontu već prvoga dana. Slijedećega dana uspjelo je Saveznicima mjesto udara prama istoku proširiti i napokon frontu probiti. Dne 25. septembra ušle su već engleske čete u Bugarsku. U tim se je danima bojna sreća definitivno priklonila Saveznicima. Sudbina Centralnih vlasti bila je zapečaćena. Sloboda Slavena monarkije postala je izvjesnom, pitanjem kratkoga vremena. Oni su već mogli aktivno istupiti i kod kuće. Pročelnik českih stranaka u Reichsratu, Stanek¹², mogao je već 2. oktobra u zastupničkoj kući održati znameniti onaj protunje-mački i protumadžarski svoj govor, kakvoga nije Reichsrat čuo od kako je po-stojao. Moglo se je /6. X./ osnovati i «Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba» u Zagrebu /Prilog /.¹³

Narodno vijeće bilo je udruženje ljudi, koji su unj dobrovoljno ušli i uzanji pristali, ali od naroda nije imalo mandata. Ono je bilo savez lokalnih organi-zacija, udruženje ljudi, koji su si stavili na zadaću, da za opću stvar rade, ali nisu imali ovlaštenja, da u ime naroda istupaju i pravno ih obvezuju.¹⁴ Nije Na-rodno Vijeće prema tome ovlašteno bilo ni na to, da zaključuje i u ime naroda zahtijeva «ujedinjenje naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive, u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu» /Prilog /. U spomenutoj noti ministra vanjskih posala Lansinga¹⁵ /Prilog / rečeno je bilo /nakon gorespomenutih događaja na bugarsko-macedonskom ratištu/ medju ostalim: «S toga predsjednik /Wilson/ ne može više priznati

¹¹ Louis Franchet d'Esperey (1856.–1942.), francuski maršal. U lipnju 1918. preuzeo je vrhovno zapovjedništvo nad snagama Antante na Solunskom bojištu, gdje je Dobropoljskom bitkom (rujan 1918.) i probojem bojišnice na tom ratištu bio odlučen rat. Usp. "Franchet d'Esperey, Louis Félix Marie François", *HE*, sv. 4., Zagreb 2002., 4.

¹² František Stanek (?), češki političar. O njegovu istupu usp. Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*, Zagreb 1989., 271.-272.

¹³ Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba osnovano je 5.–6. listopada 1918. u Zagrebu. Bilo je ustrojeno tako da je imalo Plenum, Središnji odbor i Predsjedništvo. Plenum je imao 80 članova (28 iz Banske Hrvatske i Rijeke, 7 iz Dalmacije, 3 iz Istre, 14 iz slovenskih zemalja, 18 iz Bosne i Hercegovine te 10 iz Baranje, Bačke i Banata). Središnji se odbor sastojao od 30 članova, a Predsjedništvo su činili predsjednik, dva potpredsjednika i tri tajnika. Usp. o tome Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor: 1848.-2000.*, Sv. 2.: 1868.-1918., Zagreb 2000., 408.-409. U svezi s brojem članova Narodnog vijeća SHS treba upozoriti da Lj. Boban spominje nešto drugačiji broj članova. Usp. Lj. BOBAN, "Kada i kako je nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba", *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, 26/1993., 187.-198.

¹⁴ O osnivanju Narodnog vijeća SHS usp. B. KRIZMAN, *n. dj.*, 221.-228. Također o tom pitanju usp. Ferdo ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata: I.*, Zagreb 1961., 56.-58. Za uvid u rad Narodnog vijeća usp. Zlatko MATIJEVIĆ, "Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: osnutak, djelovanje i nestanak (1918/1919)", *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu 1918.-1919.: izabrani dokumenti*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv 2008., 35.-66.

¹⁵ Robert Lansing (1864.–1928.), američki političar. Bio je državni tajnik SAD-a (1915.–1920.) i član američkog izaslanstva na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919. godine. Usp. "Lansing, Robert", *HE*, sv. 6., Zagreb 2004., 426.

3.

puku autonomiju ovih naroda /Čehoslovaka i Jugoslavena/ kao osnovku za mir, već je prisiljen zahtjevati, da budu oni, a ne on suci o tome, kakova će akcija od strane austrougarske vlade zadovoljiti težnje i svaćanje svih naroda o njihovim pravima i o njihovu odredjenju kao članova u porodici naroda». Na ovu je notu odgovorio ministar vanjskih posala Andrassy¹⁶ notom od 27. oktobra /Prilog /, u kojoj «austrougarska vlada izjavljuje, da privoljuje ovoj kao i prijašnjim izjavama gospodina predsjednika. Podjedno privoljuje i njegovom svaćanju izraženom u posljednjoj noti, o pravima naroda Austro-Ugarske, naročito Čehoslovaka i Jugoslavena».¹⁷ Ovom je dakle notom priznato bilo pravo samoodredjenja Hrvatima i Slovencima od strane Austro-Ugarske. Slobodno im je bilo i na volju stavljeno, da ostanu u sklopu monarhije ili da ne ostanu. Oni su se izjavili za ovo posljednje. Od ovoga im časa nije više prijetila nikakova opasnost, nije im ugrožena bila ni mogla biti ugrožena sloboda s nikoje strane, pa ni integritet njihovoga teritorija, jer Talijani su doduše bili u posjedu Londonskog ugovora pa su se i zalijetali na teritorij Jugoslavena, ali je to bila očevidna prolazna pojava, jer je Londonski ugovor postao neprovediv, stranom stoga, što je Rusija međutim ispala iz tog ugovora, stranom pako s toga, što su Sjedinjene Države, koje ga nisu ni potpisale, zauzele stav za Jugoslavena a proti talijanskim zahtjevima. Promjenjena situacija, pa i sam ovaj stav Sjedinjenih Država bijahu dovoljna garancija, da se teritorij Jugoslavena neće okrnjiti, kako je to Londonskim ugovorom predviđeno bilo. Jugoslaveni bivše monarkije nisu se dakle trebali žuriti, nego sačekati, dok Londonski ugovor rasprave i raspletu Velevlasti. Ali Srbima se je žurilo, jer su se bojali, da bi Hrvati i Slovenci mogli ne pristupiti Srbiji, pa su i u Narodnom Vijeću i u Hrvatskom Saboru nastojali, da čim prije ishode izjave «priključka».¹⁸ Ali kao što niej Narodno Vijeće, tako nije ni Hrvatski Sabor mogao pružiti novoj državi potrebite državopravne podloge. On nije mogao dne 29. oktobra 1918. drugo učiniti, van što je predsjednik njegov u toj sjednici rekao, najme da «mirno provede likvidaciju državopravnih odnosa Hrvatske i Slavonije spram Austro-Ugarske» t.j. da na temelju stečenog /po Wilsonu ishodjenog/

¹⁶ Gyula Andrassy (1860.–1929.), mađarski političar i diplomat koji je kao ministar vanjskih poslova ponudio 1918. godine Antanti separatan mir. Usp. "Andrassy, Gyula ml.", *HE*, sv. 1., Zagreb 1999., 237.-238.

¹⁷ O odgovoru ministra Andrassyja usp. B. KRIZMAN, *n. dj.*, 292.

¹⁸ A. S. Pavelić smatra da je S. Pribičević vješto manipulirao situacijom u jesen 1918., jer je uspio iskoristiti pomanjkanje veza između Narodnog vijeća SHS i Jugoslavenskog odbora te je održavao tajne veze s vojnim i političkim krugovima Srbije. Sve to pomagalo mu je da u odgovarajućem trenutku okrene situaciju u svoju korist (npr. kod rušenja Ženevske deklaracije, požurivanja ujedinjenja i organizacije puta u Beograd itd.). Usp. Ante Smith PAVELIĆ, *Dr. Ante Trumbić: problemi hrvatsko-srpskih odnosa*, München 1959., 186.-188., 210.-211. Također o Pribičevićevim potezima u tom razdoblju usp. Marijo MATULIĆ, "Postanak Jugoslavije. Kratki nacrt povijesti ujedinjenja. Jugoslavenska misao", *Seljački kalendar za prestopnu godinu 1928.*, Zagreb 1927., 56.; Hrvoje MATKOVIĆ, "Svetozar Pribičević u danima postojanja države Slovenaca, Hrvata i Srba", *Radovi*, 26/1993., 237.-248.

prava samoodredjenja izjavi, da Hrvati istupaju iz sklopa monarkije.¹⁹ Osim zaključka, kojim je to učinjeno, kojim je hrvatsko-ugarska Nagoda od 1868. toga dana «ukinuta i ništetnim proglašena», nije taj na temelju i u smislu iste te Nagode izabrani Sabor

4.

ovlašten bio na stvaranje drugih, naročito ne na organizaciju nove države se odnosećih zaključaka, jer je ukinuvši hrvatsko-ugarsku Nagodu ukinuo time i vlastitu svoju državopravnu podlogu, na kojoj je počivao. Prema tomu nije bio ovlašten zaključiti ni to, da «Dalmacija, Hrvatska i Slavonija pristupa u zajedničku državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca Hrvata i Srba danas živi». Ovo bi bio mogao zaključiti samo novoizabrani Sabor. Tadanji, na temelju Nagodbenih zakona izabrani Sabor mogao je taj «pristup» zaključiti tim manje, što odlučivanje o vanjskim poslovima nije u njegov djelokrug spadalo ni u pogledu Hrvatske i Slavonije, nego u djelokrug Delegacija i zajedničkih ministarstava u Beču, Dalmacija pako nije u njem faktično ni zastupana bila, nego u Carevinskom vijeću. Isto tako posthuman i bezefektan bio je i onaj zaključak toga Sabora od istoga dana, kojim Narodnom Vijeću «priznaje vrhovnu vlast», jer i negledeć na okolnost, da se izborni mandat ne može na drugoga prenijeti, taj je Sabor u času prekinuća odnosa sa Austro-Ugarskom prestao pravno egzistirati. Tim priznanjem Narodno Vijeće nije steklo više javnoga prava ni autoriteta, nego je imalo. Ono nije bilo oficijelno ni priznato od država Antante, nije dapače ni odgovora dobilo od njih na zvaničnu svoju «notifikaciju» od 3. novembra 1918. Samo srpska vlada ga je priznala i uza se privezala dopisom od 8. novembra /Prilog / i Ženevskim paktom od 9. novembra²⁰ /Prilog /. Ovim su paktom predstavnici vlade kraljevine Srbije te predstavnici Narodnoga Vijeća i Jugoslavenskoga Odbora – konstatovavši ujedinjenje Srba Hrvata i Slovenaca u zajedničku državu – zaključili obrazovanje jednog zajedničkog ministarstva, kojemu doznačiše u djelokrug spoljne poslove, vojne poslove sa tamo navedenim ograničenjima i financije sa isto tamo navedenim ograničenjima. Konstatovali su nadalje, da je kraljevina Srbija priznala Narodno Vijeće «kao reprezentanta i vladu» te se sporazumiše

¹⁹ Detaljnije o tome usp. B. KRIZMAN, *n. dj.*, 305.-310.

²⁰ Ženevska konferencija održana je 6.–9. studenoga 1918. u Ženevi. Na njoj su sudjelovali predstavnici Države SHS, Jugoslavenskog odbora, srbijanske Vlade i oporbe. Pregovori su bili naporni zbog sukobljavanja dvaju različitih pogleda na ujedinjenje: onog o potrebi poštovanja ravnopravnosti (koji su zagovarali Hrvati i Slovenci) i onog o osiguranju velikosrpske dominacije (koji su zastupali Srbijanci). Pod utjecajem predsjednika francuske vlade, poglavito na srbijanske pregovarače, došlo je do usuglašavanja stajališta. U zajedničkoj izjavi (Ženevska deklaracija) srbijanska je strana priznala ravnopravnost Države SHS s Kraljevinom Srbijom u procesu južnoslavenskog ujedinjenja. Dogovoreno je osnivanje zajedničke vlade, kao i to da će o unutarnjem uređenju zajedničke države odlučivati Ustavotvorna skupština. Time je omogućeno stvaranje federativne države, ali zbog otpora velikosrpskih krugova deklaracija nije zaživjela, iako su je potvrdili Jugoslavenski odbor i srbijanska oporba. O Ženevskoj deklaraciji usp. Dušan BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., 62.-65.

u tom, da će vlada kraljevine Srbije i Narodno Vijeće u Zagrebu produžiti otpravljanje poslova svaki na svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu na redovan način kakav gdje postoji, dok konstituenta ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. Zajedničko ministarstvo stajat će u vezi sa vladom kraljevine Srbije i sa Narodnim Vijećem u Zagrebu. Ovaj poredak može se promijeniti samo međusobnim sporazumom vlada kraljevine Srbije i

5.

Narodnoga Vijeća. Podjedno je utanačeno, da će polovinu ministara imenovati vlada kraljevine Srbije, a drugu polovinu Narodno Vijeće u Zagrebu. Šest je ministara na taj način smjesta i imenovano. Ali do obrazovanja takvog ministarstva ni do takove podjele vlasti u državi nije došlo, jer je ministar predsjednik Pašić ukratko iza toga utanačenja izjavio u Parizu, da «nasljednik prestolja i srpska vlada ne pristaju na ono, što je u Ženevi zaključeno, pa da bi to trebalo modificirati». Ta je modifikacija uslijedila onda u Zagrebu. U nastojanju, da jugoslavenske zemlje monarkije izravno i neposredno sprave pod beogradski vladu označivali su Srbi stanje u tima zemljama nadasve kritičnim, te su 14. novembra ishodili u Narodnom Vijeću zaključak, da «predsjedništvo Narodnog Vijeća u Zagrebu mora da što prije stupi u dodir sa srpskom vladom u Beogradu glede obrazovanja zajedničke vlade za čitavu suverenu državu S.H.S. Među zajedničke poslove spadati će pitanje željeznica, financija i vanjskih posala». Obzirom na prigovore s hrvatske strane u sjednici od 23. novembra prijetili su dapače izravnim priključkom Srijema, Bačke i Banata Srbiji. Prisutni srpski ministar na raspoloženju, Ninčić²¹, pozvao je u ime srpske vlade Narodno Vijeće, da zajedničkim sporazumom obrazuju vladu. Srpsko je stajalište prevagnulo i tako je došlo do zaključka od 24. novembra, koji glasi: «Narodno Vijeće S.H.S. u skladu sa svojim dosadanjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije, proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba obrazovane na cijelom neprekinutom jugoslavenskom području bivše Austrougarske monarkije, s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca i izabire odbor od 28 lica s punom vlašću, da u sporazumu sa vladom kraljevine Srbije i predstavnicima sviju stranaka u Srbiji i Crnoj Gori bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim Naputcima, a dotične zaključke ratificirat će na svom prvom sastanku Državno Vijeće, kome će pripadati uz predstavnike kraljevine Srbije i Crne Gore svi članovi današnjeg Narodnog Vijeća u Zagrebu, pojačan s predstavnicima Jugoslavenskog Odbora». U tom zaključku Narodnog Vijeća spomenuti Naputci²² za delegate sadržavahu među ostalim: «Konačnu

²¹ Momčilo Ninčić (1876.-1949.), srpski političar, djelovao kao ministar u raznim resorima vlada u monarhističkoj Jugoslaviji. Usp. B.[ranislav] MILJ.[KOVIĆ], "Ninčić, 1. Momčilo", *Enciklopedija Jugoslavije* (dalje: *EJ*), sv. 6., Zagreb 1965., 294.

²² Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva: Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb 1998., 74. Taj je naputak "od suvremeni-ka duhovito nazvan 'viaticum'". Međutim, on je "ostao neiskorišten u džepu seniora Šimraka".

organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna ustavotvorna skupština sa većinom od dvije trećine glasova. Do sastanka konstituante vršit će provizorno zakonodavnu vlast Državno Vijeće. Državna vlada, odgovorna Državnom Vijeću, upravljat će državnim poslovima, pa će

6.

biti sastavljena od ministra predsjednika i ministara za sve državne uprave. Poslovi spoljašni, vojni, pomorski, državne financije, pošte i brzojavni izuzeti su iz djelokruga zemaljskih odnosno pokrajinskih vlada i pridržani isključivo državnoj vladi. Druge poslove vode zemaljske odnosno pokrajinske vlade u autonomnom djelokrugu. U autonomnim poslovima vrše nadzor nad zemaljskom vladom zemaljski sabori». Razmatrajući taj zaključak Narodnog Vijeća i priložene mu Napatke /Prilog / vidimo prije svega, da u tom zaključku spomenuta država Slovenaca Hrvata i Srba nije bila ni obrazovana ni mogla biti «obrazovana», jer nisu nigdje ni izbori provedeni bili, pa volja naroda nije mogla ni doći do izražaja. Ta je «država» bila idejna tvorevina samoovlaštenog Narodnog Vijeća, koje je sebe i tu državu stvorilo i ovlástilo, da ujedinjenje te, ni danas još neorganizovane države sa kraljevinom Srbijom i Cnom Gorom proglasi i to nasljedniku prestolja u Beogradu saopći.²³ Iz toga zaključka i tih Napatka vidimo nadalje, da se je imalo obrazovati jedno provizorno zakonodavno tijelo pod imenom Državno Vijeće i jedna provizorna vlada pod imenom Državna Vlada i da su državni poslovi podijeljeni bili u zajedničke i autonomne. Zakonodavnu vlast u zajedničkim poslovima imali su da vrše zemaljski Sabori, a izvršnu vlast tima saborima odgovorne zemaljske vlade. Iz tog zaključka i tih Napatka proizlazi, da je autonomijama pridržano bilo i zakonodavstvo i u prava u svim onim poslovima, koji nisu upućeni bili u djelokrug Državnog Vijeća i Državne Vlade, dakle u svim poslovima osim «spoljnih, vojnih, pomorskih državnih financija, pošte i brzojava». Saobrazno tome imali su se zamaljski sabori i zamaljske vlade formirati, odnosno već postojeći njihov djelokrug proširiti, što je po naravi stvari iziskivalo prije svega sveopće izbore, ali ovi se nisu, kako spomenusmo, ni raspisivali.

Dne 27. novembra uputili su se delegati Narodnog Vijeća u Zemun, drugi dan u Beograd, gdje su stupili u dodir sa nekim članovima srpske vlade i srpskih političkih stranaka. Sjednice su držane u opštini. «Tamo se većalo i konačno je redigovana deklaracija, koja je imala biti pročitana pred regentom Aleksandrom. Na tu deklarativnu adresu imao je regent odgovoriti. I taj je od-

Usp. ISTI, "Hrvatski katolički seniorat i politika (1912.-1919.)", *Croatica Christiana Periodica*, 24/2000., br. 46, 121.-162.

²³ Nezadovoljstvo stanjem nakon ujedinjenja 1918. bilo je prisutno kod mnogih hrvatskih političara. Ovdje samo kao ilustraciju navodim osvrt nekadašnjeg potpredsjednika Narodnog vijeća SHS i čelnika Starčevićeve stranke prava dr. Ante Pavelića st., koji je 1935., poučen iskustvom minulih godina, svoju gorčinu iskazao u jednoj objavljenoj brošuri. Usp. Ante PAVELIĆ, *Stvaranje Narodnog Vijeća u Zagrebu: na obljetnicu predaje adrese 1 XII 1918*, Zagreb 1935.

govor sporazumno stilizovan («Politika» od 1. XII. 1918.). Dne 1. decembra uveče primljeni su bili u Krzmanovičkinoj kući na

7.

Terazijama delegati od nasljednika prestolja, pred kojim je predvodnik njihov pročitao spomenutu deklaraciju, kojom mu je saopćio zaključak Narodnog Vijeća od 24. novembra. Nasljednik prestolja je u svom odgovoru primio saopćenje toga zaključka te proglasio «ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca». Nadalje je rekao: «U smislu želja i pogleda, koje ste mi izvoljeli izložiti i koje ja i moja vlada podpuno prihvaćamo, vlada će odmah preduzeti, da se što prije ostvari sve ono, što ste izkazali, kako u pogledu prelazne i privremene periode do sastanka i kraja rada velike ustavotvorne skupštine, tako i za izbor i sastav ove » itd /Prilog /. Ni ova se obećanja nisu ispunila.²⁴

II.

Od 1.XII.1918. do proglašenja apsolutizma /6.I.1929./

Iz gornjeg poglavlja smo vidjeli, da temelja novoj državi nisu pružila ni pružit mogla ni utanačenja na Krfu, ni zaključci Hrvatskog Sabora, ni utanačenja u Ženevi ni zaključci Narodnog Vijeća naprosto s razloga, što ti faktori na sklapanje ugovora sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom nisu bili ovlášteni.²⁵ Dalnji razlog tome, da nova država u tim utanačenjima i zaključcima nije dobila potrebite svoje državnopravne podloge, leži u tom, što je srpska vlada i od tih utanačenja i zaključaka odstupila te državu gradila bez obzira na

²⁴ O zbivanjima i izjavama krajem studenoga i početkom prosinca 1918., uoči odlaska i po dolasku izaslanstva Narodnog vijeća SHS u Beograd, usp. Ferdo ŠIŠIĆ, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca : 1914.-1919.*, Zagreb 1920., 255.-283. Također glede puta u Beograd i kasnijih političkih razgovora predstavnika Narodnog vijeća SHS sa srbijanskim političarima usp. B. KRIZMAN, *n. dj.*, 353.-361.

²⁵ Pitanje ujedinjenja 1918. bilo je u hrvatskoj historiografiji tematizirano od strane niza naših istaknutih povjesničara. Npr. usp. u kronološkom nizu Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske : 1918-1929*, Zagreb 1938.; I. BANAC, *n. dj.*; Nikša STANČIĆ, "Hrvatsko 19. stoljeće i njegova ostavština za 20. stoljeće", *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb 2002., 21.-32. Srđan Budisavljević, aktivni sudionik prijelomnih zbivanja 1918. godine, drži "da akt o stvaranju i proglašenju nove države nije bio sa formalne strane pravilno proveden", jer članovi Narodnog vijeća SHS, koji su 24. studenoga 1918. donijeli zaključak o ujedinjenju Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom te potom izabrali izaslanstvo koje je išlo u Beograd radi proglašenja ujedinjenja, nisu bili izabrani od naroda. Također u činu ujedinjenja nisu sudjelovali članovi srbijanske narodne skupštine, odnosno od nje izabrano izaslanstvo. No, on drži da ovi prigovori "nisu opravdani", jer povijest pokazuje da "države se redovito nisu stvarale redovnim putem", a to je bio slučaj i sa stvaranjem južnoslavenske države. Usp. Srđan BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958., 175.

iste, dakle porušila i prividni onaj temelj, na koji je zgradu nove države položila. Nije država S.H.S. stekla potrebite joj državnopravne podloge ni međunarodnim priznanjem, jer je «međunarodno priznanje ove države dano bilo u pretpostavci, da to odgovara narodnoj volji Srba, Hrvata i Slovenaca». Ali ova je pretpostavka manjkala, jer volja naroda nije ni došla do izraza putem, kojim je trebala da dodje do izraza, najme putem sveopćih izbora. U ovom ćemo poglavlju ukratko prikazati temelje, na kojima je država građena poslije 1. decembra 1918. do uvedenja apsolutizma.

Poslje svečanosti od 1. decembra je Narodno Vijeće ukinuto. U odnosnom proglašenju predsjedništva Narodnog Vijeća od 3. decembra 1918. /Prilog / rečeno je među ostalim: «U novoj državi ima se odmah organizovati ministarstvo za sve grane javne uprave i sastaviti zajedničko

8.

Narodno predstavništvo kao provizorna legislativa, koja ostaje na okupu sve do konstituante, do saziva koje i današnje zemaljske vlade ostaju, u koliko pojedini resorti ne prelaze u jedinstvenu kompetenciju. Prestolonasljednik je preuzeo u svom svečanom prestolnom govoru regenstvo i obrazovat će jedinstvenu vladu. Ovim aktom /od 1. XII./ prestala je funkcija Narodnog Vijeća kao vrhove suverene vlasti države S.H.S. na teritoriju bivše AustroUgarske. Sa konstituiranjem ministarstva prestat će i njegova administrativna funkcija, koju će sve dotle voditi predsjedništvo Narodnog Vijeća u sporazumu sa srpskom vladom» itd. Ponavljamo riječi «u koliko pojedini resorti ne prelaze u jedinstvenu kompetenciju», jer su riječ «prelaze» i ovoj slične igrale u ono vrijeme veliku ulogu te označuju put i način, kojim je kompetencija zemaljskih vlada poslije svečanosti od 1. decembra «prelazila» na ministarstvo u Beogradu. Dne 6. decembra 1918. izdala je kancelarija Narodnog Vijeća u Beogradu saopćenje, /Prilog / da su delegati Narodnog Vijeća izabrali «uži odbor» / od 12 lica/, koji će ostati u Beogradu i voditi pregovore sa srpskom vladom i srpskim strankama radi konstituiranja zajedničkog ministarstva, dočim su se ostali delegati vratili u Zagreb. Taj uži odbor 3. decembra već ukinutog Narodnog Vijeća je onda u sporazumu sa srpskim političkim strankama uredio što je bilo potrebno u svrhu, da sva državna vlast «predje» kratkim putem u Beograd. Nova je država formirana potpunim ignoriranjem ranijih utanačenja pa i istih zaključaka Narodnog Vijeća. Niti je obrazovana bila Ženevskim paktom predviđena jedna zajednička vladna i dvije autonomne, jedna za kraljevinu Srbiju, a druga za područje Narodnog Vijeća, koje «će produžiti otpravljanje poslova svaka u svom unutrašnje pravnom i teritorijalnom djelokrugu na redovan način kakav gdje postoji, dok konstituenta ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države» - niti je obrazovano 1. decembra svečano prihvaćenim zaključkom Narodnog Vijeća predviđeno Državno Vijeće, niti su državni poslovi podijeljeni u zajedničke i autonomne, niti su izabrani zemaljski sabori, ni preobrazovane autonomne vlade. Do znanja i za podlogu nove države uzet je samo prvi dio zaključka Narodnog Vijeća od 24. novembra, najme onaj,

kojim Narodno Vijeće proglašuje ujedinjenje države S.H.S. sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu. Sve ostalo je ostalo bez obzira. O kakovom sporazumu naroda, o kakovom međunarodnom ugovoru ne može prema tome biti ni

9.

govora. Takovog ugovora nema Jugoslavija ni danas za temelj. Faktično stanje, koje u Jugoslaviji postoji, ni danas još nije međunarodnopravno uređeno. Nova je država formirana na temelju formalnosti od 1. decembra i jedinstva «troimenog srpskog naroda» /Pašić/. To su temelju «državnog prava» Jugoslavije. Ugalni kamen tome temelju prinijelo je lakovjerje Hrvata i Slovenaca.

Prvo je ministarstvo imenovano 20. decembra. Ono je sastavljeno bilo iz članova tadanjih političkih stranaka kraljevine Srbije i to iz Staroradikala, Mladoradikala, Nacionalista, Naprednjaka, Radikalnih disidenata i jednog generala te iz članova postojećih političkih stranaka u zemljama bivše monarhije i to Srpsko-Hrvatske koalicije, bivše Stračevićeve stranke, Socialdemokrata, Hrvatske Narodne Zajednice u Bosni, Muslimana, Slovenske Pučke Stranke i Južnoslovenske demokratske Stranke /Prilog /.²⁶ Novi ovi «ministri» iz bivše monarhije nisu stajali sa Srbijom u nikakvoj javnopravnoj vezi, nisu bili ni srpski državljani ni zavičajnici. Oni bijahu tuđinci na tlu srpskom, koje je nasljednik prestolja imenovao ministrima. To «imenovanje» ni uređivanje tih ministara nije imalo pravne podloge ni u ustavu kraljevine Srbije ni u ustavu države «Slovenaca Hrvata i Srba», jer ova nije, kako vidjesmo, bila ni obrazovana. To si je ministarstvo samo podijelilo vlast nad zemljama bivše monarhije. Ti pojedinci, koji su u ministarstvo ušli, nisu bili zastupnici naroda bivše monarhije, jer ih ovi na zastupanje nisu ovlastili. Ali forma /1. decembra/ bila je tu, pa su ju Srbi do dna iskoristili. Iz te formalnosti i fikcije narodnog jedinstva izvode oni i danas svoje državno pravo bez obzira na volju ostalih naroda uporno i svjesno zamjenjujući etnografske pojmove sa političkima i znajući, da takovo «narodno jedinstvo», kao među Hrvatima, Slovencima i Srbima, postoji među svima Slavenima Evrope.

Novo je ministarstvo već na prvoj svojoj sjednici od 22. decembra zaključilo, da će ustanove srpskog ustava protegnuti na čitavi teritorij S.H.S. Ono je početka vršilo i zakonodavnu vlast u državi i to naredbama. Tako je na primjer naredbama uredilo naziva poslaničtva i konsulata, oblik zastave i grba / Prilog /, propisalo je dapače već 30. januara 1919. i publikovalo u službenom listu kraljevine Srbije i «Privremeni ustav za kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca», dakle još prije, nego je Privremeno Narodno Predstavništvo i sastavljeno bilo, i to «u ime Njegovog

²⁶ O sastavu prve vlade kojoj je na čelu bio S. Protić usp. Miroslav GOLIK, "Politička poviest Hrvata. Vlast i njezini nosioci", 1132.-1166., *Naša domovina: zbornik, knj. 11.*, Zagreb 1943., 1145.-1146.

10.

Veličanstva kralja Petra I., a na osnovi ovlaštenja Njegovog kraljevskog Višoćanstva Aleksandra nasljednika prestolja». Ovaj ustav /Prilog / sadrži pored odredaba u pogledu vladavine, ustavnih prava gradjana, državnih vlasti, kraljevih prava, i neke načelne odredbe u pogledu organizacije kraljevine S.H.S. U pogledu Narodnog predstavništva naredjuje član 57, da «Privremeno Narodno predstavništvo sastavljaju izaslanici Srpske Narodne Skupštine i izaslanici narodnih organizacija iz ostalih oblasti kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca». Kao privremeni Poslovník Narodnog predstavništva propisuje član 65 Poslovník srpske Narodne skupštine. Pridržana je i institucija Državnog Savjeta kao vrhovnog upravnog sudišta / samo je broj članova povišen od 15 na 30/. Pridržana je i institucija Glavne Kontrole kao vrhovnog računarskog dvora /samo je broj članova povišen od 5 na 14/ itd. Ovo je ministarstvo izdavalo i takove naredbe, kojima je u zemljama bivše monarkije postojeće zakone i propise mijenjalo i dokidalo, i kojima je u kompetenciji pojedinih vlada nalazeće se državne poslove u svoje ruke preuzimalo usprkos tome, što je jedna od glavnih, 1. decembra prihvaćenih zahtjeva bilo nediranje u pokrajinske autonomije do odluke konstituante. Tako su u ruke beogradske vlade «preuzeti» već mjeseca januara 1919. industrija, obrt, socijalna skrb, prehrana, zdravstvo itd., a «na temelju odluke ministarskog saveta a po odredbi bana prenesena je imovina kako bivšeg kr. ug. državnog erara, tako i hrvatsko-slavonskog zemaljskog erara u gruntovnim knjigama sudova u Hrvatskoj i Slavoniji na ime državnog erara kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca» /Vidi službene «Narodne Novine» od 28. IX. 1919./ - dočim je Narodno Vijeće dne 4. novembra 1918. odredilo bilo, de se imovina i bivšeg zajedničkog i zemaljskog erara imade u gruntovnim knjigama prenijeti na ime «državnog erara Hrvatske i Slavonije» /Prilog /. Tako je sva javna imovina u Hrvatskoj i Slavoniji prenesena na ime državnog erara u Beogradu obrazovanog kraljevstva i podvrgnuta raspoložbi beogradske vlade, gdje su i ta vlada i po njoj imenovani ban na takovu raspoložbu sa imovinom Hrvata posve neovlašteni bili. Takovim su naredbama i blagajničke zalihe, zaklade i porezi o ostale javne daće iz zemalja bivše monarkije upućene bile kratkim putem u državnu blagajnu u Beogradu.

O događajima od 1. decembra 1918. obaviještena je srpska

11.

Narodna Skupština naknadno u sjednici od 20. decembra 1918. /Prilog / Dne 6. januara 1919. izdao je prestolonasljednik Aleksandar svoj prvi manifest na narod /Prilog /, a dne 16. marta 1919. otvorio je sjednicu «Narodnog predstavništva kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca»²⁷ /Prilog /. Glavna

²⁷ Privremeno narodno predstavništvo djelovalo je od 1. ožujka 1919. do 28. listopada 1920. godine, kad je ukazom regenta raspušteno. Članovi PNP-a bili su delegirani, a ne birani od birača. Zastupnike iz Srbije, Crne Gore i Vojvodine delegirale su skupštine tih pokrajina, a zastupnike iz ostalih krajeva zemlje izabrali su međustranački odbori. Broj zastupnika koji su aktivno sudjelovali u radu bio je manji od propisanog broja od 296 zastupnika. O PNP-u usp. Neda

i zapravo jedina zadaća ovog iz članova tadanjih političkih stranaka obrazovanog Predstavništva bila je, da izradi izborni red za ustavotvornu skupštinu. Ali je ono pored toga i druge stvari rješavalo i igralo ulogu ustavnim putem izabranog parlamenta. Nakon što je izborni red za ustavotvornu skupštinu prihvaćen, raspisani su bili izbori. Na tima, 28. novembra 1920. provedenim izborima nisu stvaraoci ustava dobili ni polovicu ukupnog broja glasača u državi.²⁸ Borba, koja je otpočela odmah poslije 1. decembra 1918. i nastavljena u privremenom Narodnom predstavništvu, razmahala se je onda u ustavotvornoj skupštini i izvan nje žestinom, koja je pružila potpun dokaz, da je centralistički pravac državnog uredjenja, u koji ga je beogradska vlada uputila, u diametralnoj opreci sa voljom naroda. Da svoj položaj učvrsti, izdala je vlada 29. decembra 1920. svoju «Obznanu» /Prilog/, kojom je pod pretekstom suzbijanja komunizma nastojala da suzbije narodni val, koji se je digao protiv centralizma. Borba protiv vladinog ustavnog predloga potrajala je u ustavotvornoj skupštini sve do glasanja. Hrvati su, vidjevši, da vlada ne odstupa od svoje namjere, da svoj predlog kako bilo protura, ostavili dne 12. maja 1921. ustavotvornu skupštinu s izjavom, u kojoj su ustavotvornoj skupštini porekli zakonitost i prava, da za Hrvatsku i hrvatski narod ustav donese. Ustav je onda izglasan dne 28. juna 1921. prostom većinom glasova.²⁹ Ali ni ta većina nije postignuta slobodno izraženom voljom prisutnih zastupnika, nego je iznudjena bila od Turaka iz južnih krajeva posebnim obećanjima, danim im od vlade u času glasanja. Između ustanova toga Ustava /Prilog / spominjemo i ove: jedno, centralno zakonodavstvo i jedna, centralna vlada. Podjela zemlje na oblasti, okruge, srezove i općine bez obzira na historijske granice pojedinih zemalja. Na čelo oblastima postavljeni su veliki župani s pravom veta proti uredbama oblasnih skupština. Od proglašenja zadržane uredbe imao je veliki župan da pošalje Državnom Savetu na odluku /član 99/. Oblasni veliki župan imao je i pravo, da zadrži od izvršenja svaku odluku samoupravnih organa. Protiv riješenja velikog župana mogla se je izjaviti žalba Državnom Savjetu /član 101/.

12.

Tako je dakle «samouprava» bila samo nominalna i sva uprava centralizovana u Beogradu. U pogledu promjene Ustava naredio je član 126, da predlog za izmjenu ili dopunu Ustava može učiniti kralj ili Narodna skupština. U pr-

ENGELSFELD, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb 1989.

²⁸ U Hrvatskoj je na izborima za ustavotvornu skupštinu, održanim 28. studenoga 1920. godine, kao apsolutni pobjednik izašla Hrvatska pučka seljačka stranka, koja je dobila 50 mandata. Hrvatska zajednica, čiji su članovi participirali u dotadašnjoj vlasti, osvojila je ukupno 11, a Hrvatska pučka stranka 9 mandata. O rasporedu snaga i odnosima hrvatskih političkih stranaka nakon izbora usp. Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Povijest Hrvatske*, Zagreb 1994., 326.-328. Također o rezultatima izbora usp. I. PERIĆ, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*, Zagreb 2002., 375.-376.

²⁹ O Vidovdanskom ustavu usp. *Isti*, 332.-359. Također za kratku informaciju usp. I. PERIĆ, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*, 381.

vom slučaju se odmah raspušta Narodna skupština i sazivlje u roku 4 mjeseca nova. U drugom slučaju rješava se o predlogu na način predviđen za rešavanje zakonskih predloga /član 86/ većinom od tri petine ukupnog broja članova. Kad je predlog Narodne Skupštine na taj način usvojen, raspustit će se Narodna skupština i sazvati u roku od 4 mjeseca nova. Novoizabrana Narodna skupština će i u prvom i u drugom slučaju doneti svoju odluku o dotičnim izmjenama ili dopunama većinom od polovina više jedan od ukupnog broja svojih članova. Iz svega je toga vidljivo, da je posve isključena bila mogućnost, da bi se Ustav bez privole Srba mogao bio ma u čem izmijeniti ili nadopuniti, jer izborni su im zakoni osigurali sve Ustavom predviđene kvalifikovane većine u Skupštini, a za kraljev predlog nije takove većine ni trebalo, jer se njegov predlog ne bi ni uzimao u pretres u Skupštini, u kojoj je preložen, nego tek u novoj, te bi se imao prihvatiti odnosno zabaciti jednostavnom većinom glasova. U odjelku XIII. o prelaznim naredjenjima naredio je član 131. da «do donesenja zakona o uredjenju mministarstva, o Državnom Savetu, o Glavnoj kontroli, o poslovnom redu u Državnom Savetu i o ministarskoj odgovornosti privremeno se proširuje važnost dotičnih zakona kraljevine Srbije na cijelu državu» itd. Član 134. je naredio, da «po stupanju na snagu ovog Ustava ostaju privremeno sadašnje pokrajinske uprave, svaka na čelu sa pokrajinskim namjesnikom, koga imenuje kralj na predlog ministra unutrašnjih dela. O postupnom prenošenju poslova pokrajinskih uprava na pojedina ministarstva i pojedine oblasti odlučivati će ministarski savet po saslušanju dotičnog pokrajinskog namjesnika». U pogledu sudaca odredio je član 137 medju ostalim: «U ostalim krajevima osim predjašnje kraljevine Srbije stalnost za pojedine sudije može biti obustavljena u roku za godinu dana po donošenju ovog Ustava. U tom roku ministar pravde obrazovat će konisije iz sudija viših sudova za ove krajeve, s kojima će dogovorno utvrditi, za koje sudije poimenično neće važiti ova stalnost» itd. /Slična ustanova sadržana je, kako ćemo vidjeti, i u Ustavu od 6. januara 1929. i u Ustavu od 3. septembra 1931./ U pogledu štampe naredio je član 138:

13.

«Može se zabraniti izlaženje, odnosno rasturavanje novina i štampanih spisa, koji izazivaju mržnju protiv države kao cjeline, vjerski ili plemenski razdor, a tako isto i kad posredno pozivaju građane, da silom mijenjaju Ustav ili zemaljske zakone samo ako se iz napisa vidi, da se njime ide na takovo pozivanje građana» itd. Član 140 je pako odredio, da «kad ovaj Ustav stupi na snagu, Ustavotvorna Skupština izabrana 28. novembra 1920. pretvara se u običnu zakonodavnu skupštinu, sa rokom trajanja predviđenim izbornim zakonom za Ustavotvornu skupštinu».

Nakon donesenja ovog Ustava nastavljeno je razgradjivanje institucija, koje su bile stoljeća stare u pojedinim zemljama. On je proveden i u Hrvatskoj bez obzira na okolnost, što je izglasan u odsutnosti Hrvata i proti njihovoj volji. Pomoću toga Ustava i načela «narodnog jedinstva» stvorile su onda be-

ogradske vlade u zemljama van Srbije stanje daleko gore od onoga, u kojem se se te zemlje nalazile u okviru bivše monarkije. Posve je dakle prirodno, da je ta sila izazvala otpor i ogorčenje naroda u tima zemljama. Borba proti centralizmu ispunila je čitavo jedno desetgodište sve do akta od 6. januara 1929., kojim je centralni režim na snazi uzdržan te svaka daljnja borba i odbrana od centralizma i prepotencije postala nemoguća.

Neulazeći u potanji opis parlamentarnih i vanparlamentarnih borba, tečajem kojih se je izmijenilo od Protićeve³⁰ do Korošćeve³¹ 25 vlada³², osvrnut ćemo se ovdje samo na neke događaje zadnje godine prije

14.

uvodenja apsolutizma. U to je vrijeme Srbima već izmicala vlast iz ruku, nisu dalje mogli da vladaju parlamentom, pa su odlučili da ukinu vidovdanski Ustav i kraljevskim dekretom propišu zakone, koji su im potrebni bili, da se uzdrže na vlasti. Ukidanje Ustava i parlamenta imalo se je opravdati grijesima parlamentarizma i prestankom pravilnog funkcioniranja parlamenta. Ovo se je pako imalo postići agitacijom u hrvatskoj i nasilnim istupom protiv Hrvatske Seljačke Stranke u samoj Skupštini. U tu svrhu priključila se je centralistički orijentirana Samostalna Demokratska Stranka Hrvatskoj Seljačkoj Stranci sa zadaćom, da hrvatski pokret radikalizuje i time pruži razloge za ukidanje Ustava. Vodje Samostalne Demokratske Stranke, koji su jednom nogom stajali u Beogradu a drugom u S D koaliciji, raspirivali su onda hrvatski pokret te prijetili i «djelima», a djelo nasilja u Skupštini izveo je Puniša Račić³³. Hrvatska Seljačka Stranka je na to ostavila Skupštinu, u koju je ušla u martu 1925. Nakon tih krvavih događaja i izlaza Hrvatske Seljačke Stranke iz Skupštine prijetila je Srbima opasnost, da bi se i Slovenci mogli povesti za Hrvatima pa takodjer ostaviti Skupštinu. U tom bi slučaju oni ostali sami u Skupštini izolirani, pa bi se centralizam i vidovdanski Ustav bez borbe sam od sebe slomio. Da tome predusretnu, privezali su dra. Korošca, vodju Slovenačke Pučke Stranke, uza se time, da su ga postavili na čelo ministarstva, Time je sprečen bio priključak njegove stranke hrvatskom pokretu, kojemu su se u Bosni priključili i Muslimani. Medjutim su beogradski agenti dalje zaoštravali situaciju u Hrvatskoj, dočim je beogradska vlada pripremala, što je bilo potrebno u svrhu, da se Ustav obustavi. Kakovo je u to vrijeme bilo raspoloženje u Zagrebu, pokazali su događaji prigodom proslave 1. decembra. Prizori, koji su se toga dana odigrali pred katedralom, prestavljali su u malom veliki onaj metež, koji je vladao

³⁰ Stojan Protić (1857.-1923.), srpski političar i predsjednik kraljevskih vlada u više navrata. Usp. "Protić, Stojan", *HE*, sv. 9., Zagreb 2007., 58.

³¹ Anton Korošec (1872.-1940.), slovenski političar, predsjednik i ministar u više vlada u monarhističkoj Jugoslaviji. Usp. "Korošec, Anton", *HE*, sv. 6., Zagreb 2004., 165.

³² O sastavu kraljevskih vlada usp. F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata: II.*, Zagreb 1961., 287.-310.

³³ Puniša Račić (1886.-1944.), srpski političar i atentator na hrvatske zastupnike u beogradskoj Skupštini 20. lipnja 1928. Usp. o atentatu D. BILANDŽIĆ, *n. dj.*, 82.-85.

državom, Crne zastave na katedrali, sukob među predstavnicima civilnih i vojnih vlasti, među vojskom i gradjanstvom, koje nije htjelo da slavi «lažno ujedinjenje», istup generala proti općinstvu, odlazak njihov i povlačenje voj-ske ispred katedrale prije službe božje, sprečena proslava u srednjim školama, demonstracije pred universom, izvješene crnih zastava po gradu i zatvaranje lokala i napokon krvavi završetak neuspjele proslave bijahu dokaz, da svečano-sti od 1. decembra 1918. ne bijahu izraz

15.

volje naroda, nego zavedenih pojedinaca. Događaji u Hrvatskoj i Zagrebu učinili su u Beogradu mučan utisak. Beogradska štampa trubila je na uzburu. Srbijanske stranke usprotivile su se svakoj izmjeni Ustava, jer se nisu mogle pomiriti time, da je «došao kraj njihovog desetgodišnjeg gazdovanja» /«Times»/. Demokratska Stranka izjavila se je protiv prihvata svakog predloga, koji ne ide za «snaženje države» /Davidović³⁴/. Organ Radikalne Stranke prijetio je /kao Srpski Književni Glasnik godine 1902. - Prilog/ «borbom do istrage, u kojoj će definitivnu presudu donijeti onaj, koji bude jači». Bilo je doduše poje-dinaca koji su bili za reformu Ustava. Tako je profesor i bivši ministar pravde u predratnoj Srbiji, Arangelović³⁵, napisao u istom tom Srpskom Književnom Glasniku /od oktobra 1928./ članak, u kojem je izjavio, da od ove centralističke države treba stvoriti Savez država. Ali ovakih iznimaka bilo je malo. Beograd se je odlučio za obustavu Ustava. To je bilo sredstvo, kojim se je uzdržao u posjedu vlasti. Kad je predsjednik Hrvatske Seljačke Stranke, dr. Maček³⁶, dne 4. januara 1929. napokon pozvan i primljen bio u audijenciju, bio je manifest za obustavu Ustava već gotov. On je svoje predloge izložio u potpunoj neo-baviještenosti o onom, što se već dogodilo. Za vrijeme audijencije održana je bila formalna sjednica Radikalnog poslaničkog kluba, na kojoj je jednoglasno zaključeno, da se predlozi predsjednika Seljačke Stranke «bez diskusije» od-biju. Gotovo u isto vrijeme održao je sjednicu i poslanički klub Demokratske stranke i stvorio jednaki zaključak. Dne 5. januara u veče je vlada generala Živ-kovića³⁷ već zaprisegnuta, a 6. januara proglašen je kraljevski manifest i njime savezni zakoni, kojima je Ustav od 28. juna 1921. ukinut i pomoću apsolutizma produžena vlast Srba nad ostalim narodima Jugoslavije.³⁸

³⁴ Ljubomir Davidović (1863.–1940.), srpski političar, predsjednik vlade u više navrata i mi-nistar u nekoliko mandata. Usp. "Davidović, Ljubomir", *HE*, sv. 3., Zagreb 2001., 41.

³⁵ Dragoljub Arandelović (1873.–1950.), srpski pravnik i političar. "Arandelović, 1. Drago-ljub", *EJ*, sv. 1., Zagreb 1955., 148.

³⁶ Vladko Maček (1879.–1964.), hrvatski političar. O njegovu razgovoru s kraljem Aleksan-drom uoči proglašenja diktature usp. I. PERIĆ, *Vladko Maček: politički portret*, Zagreb 2003., 138.-140.

³⁷ Petar Živković (1879.–1947.), srpski general i političar. Usp. "Živković, Petar", *HE*, sv. 11., Zagreb 2009., 840.

³⁸ Kralj Aleksandar ukinuo je Vidovdanski ustav, raspustio Narodnu skupštinu i uveo dikta-turu. Zabranjen je rad svih političkih stranaka i drugih organizacija, kao i isticanje nacionalnih simbola (zastave, himne i dr.). Kraljevina SHS službeno je nazvana Kraljevina Jugoslavija te je

III.

Od 6. I. 1929. do proglašenja novog Ustava /3. IX. 1931./

Za temelj države služili su u goreocrtanom periodu i to s prvine i dogovori «Užeg odbora» ukinutog Narodnog Vijeća sa članovima Srpske vlade i srpskih političkih stranaka; kasnije: naredbe na izdanje istih neovlaštenih ministara i napokon: ustanove vidovdanskog Ustava izglasanog bez Hrvata. U ovom ćemo poglavlju ukratko prikazati temelje, na kojima je počivala država nakon obustave vidovdanskog Ustava do novog, dekretiranog Ustava od 3. septembra 1931., pomoću kojega je vlast Srba u državi produžena do danas.

Manifestom od 6. I. 1929. /Prilog / je Ustav od 28. VI. 1921. ukinut, Narodna skupština raspuštena, svu vlast u zemlji uzeo je u ruke kralj. Imenovano je novo ministarstvo, kojemu je za predsjednika postavljen general Živković /Prilog /. Istodobno sa manifestom proglašena su u «Službenim Novinama» unapred već pripremljena četiri zakona i to: Zakon o kraljevskoj vlasti i o vrhovnoj državnoj upravi, Zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, Zakon o izmenama i dopunama zakona o štampi od 26. VIII. 1925. i Zakon o izmeni zakona o opštinama i oblasnim samoupravama. Beogradskoj vladi pristupačna štampa prikazala je uvođenje apsolutizma kao «pobjedu Hrvata», kao «veliki uspjeh Hrvata», pa je već 7. januara bila u stanju da konstatuje, da je apsolutizam primljen «s odobrenjem» i da je «narod zadovoljan». Zakon o kraljevskoj vlasti i o vrhovnoj državnoj upravi /Prilog / naredjeno je medju ostalim: kraljevina S.H.S. je nasljedna monarkija. Kralj je nosilac sve vlasti u zemlji. Kralj izdaje i proglašuje zakone. Kralj predstavlja državu u svim njezinim odnosima sa tuđim državama. Kralj oglašuje rat i zaključuje mir. Ministri su odgovorni kralju. Upravnu vlast vrše pojedini ministri za pojedine grane uprave po ovlaštenju kraljevom. Zakonom o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi /Prilog / naredjeno je medju

ostalim: Smrću ili robijom do 20 godina kaznit će se: pisanje, izdavanje, štampanje, rasturanje knjiga, novina, plakata ili objava, kojima se ide na to, da se ko podstrekava na nasilje prema državnim vlastima ili uopće, kad se ugrozi javni mir ili dovede u opasnost javni poredak. Ovo važi i za svaku pismenu ili usmenu propaagandu ili ubjedjivanje drugih da treba promijeniti politički ili

podijeljena na devet banovina, a predsjednik vlade postao je zapovjednik kraljeve garde general Petar Živković. O obilježjima Šestosiječanjske diktature usp. H. MATKOVIĆ, «Obilježja šestosiječanjske diktature u usporedbi s diktaturama u Italiji i Njemačkoj», *Spomenica Filipa Potrebeice*, Zagreb 2004., 337.-346. Pojačani centralizam i unitarizam te metode nasilja i političke represije opravdavani su potrebom ojačanja unutrašnjeg jedinstva i obrane državne cjelovitosti. O represijama nad hrvatskim političarima nakon proglašenja diktature usp. Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002., 262.-272.

socijalni poredak u državi zločinom, nasiljem ili ma kojom vrstom terorizma. Organiziranje, potpomaganje ili postajanje članom kakvog udruženja, koje bi imalo za svrhu propagandu komunizma, anarhizma, terorizma, ili udruženja za nelegalno prigrabljivanje vlasti, kao i uopće ono, što se sadrži u prednjoj stavci. Oni, koji znadu da se pripremaju zločini izloženi u članu 1. pa o tome na vrijeme ne izvijesti državne vlasti, kaznit će se robijom do 20 godina. Kao ona udruženja i političke partije s ciljem predviđenim u članu 1. ovoga zakona, tako isto zabranjuju se, rasturaju sva udruženja i političke stranke, koje vrše propagandu ili ubjedjivanje drugih da treba promeniti postojeći poredak u državi. Isto tako zabranjuju se i rasturaju sve političke stranke, koje nose obilježje vjersko ili plemensko. Zabranjuje se održavanje zborova pod vedrim nebom ili u zatvorenom prostoru kao i svih sastanaka bez prethodne dozvole nadležne upravnopoliicijske vlasti. Prijavu za zbor odnosno sastanak treba učiniti najkasnije 3 dana ranije. U prijavi treba označiti i dnevni red zbora odnosno sastanka. Bez dozvole državne upravnopoliicijske vlasti prvog stepena nesmi je nitko niti nositi niti držati nikakova oružja. Državni činovnici i službenici, radnici vojne administracije, službenici samoupravnih tijela, koji pojedinačno, u većem broju ili ukupno prestanu vršiti svoju službu u cilju štrajka, kaznit će se zatvorom od 6 mjeseci do 3 godine. Tko najavljuje zborove u otvorenim ili zatvorenim prostorijama ili inače ma gdje nosi ili iznosi ma kakove znak, zastave ili natpise kao znak posizanja ili podstrekavanja, da se stvori javno mišljenje, da postojeći pravni poredak treba zamijeniti drugim, kaznit će se kaznom predviđenom u članu 13. ovoga zakona. Samo učestvovanje pri manifestacijama iz prednjeg člana protiv organa državne vlasti kaznit će se zatvorom do godine dana i novčano do 3.000.- dinara. Opći dio kaznenog zakonika za kraljevinu Srbiju /§ 1-81./ primjenjivat će se u svemu na krivična djela u ovome zakonu. No izuzetno od

18.

§ 48. kaznenog zakonika za kraljevinu Srbiju krivac će se moći osuditi na smrt za zločin učinjen po ovome zakonu, ako je u vremenu učinjenog djela imao punih 18. godina života. Zakonom o izmenama i dopunama zakona o štampi od 26. VIII. 1925. /Prilog / naredjeno je medju ostalim: član 2. zakona o štampi /Prilog / ukida se. Član 19. zakona o štampi mijenja se i glasi: zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina i drugih štampanih spisa, ako se štampanim spisima izaziva mržnja protiv države kao cjeline, vojske i plemenski razdor. Član 21. zakona o štampi mijenja se i glasi: zabranu o rasturanju i prodavanju novina i spisa u svim slučajevima člana 3. naredjuje ona vlast, kojoj se u smislu člana 7. zakona o štampi predaje po pet obaveznih štampanih primjeraka. Zabranu izvršuje ova vlast obrazloženim pismenim riješenjem. Protiv ovoga riješenja nema pravnog lijeka. Član 33. zakona o štampi mijenja se i glasi: za krivično djelo učinjeno štampom odgovaraju zajedno: pisac, urednik, izdavač, štampar i rasturač prema odredbama krivičnog zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, odnosno prema odredbama zakona o štampi.

Odredbe člana 34.-39. zakona o štampi prestaju važiti u koliko su u suprotnosti s ovim članom. Po članu 14. može ministar unutrašnjih dela posve zabraniti dalnje izlaženje novina u slučajevima nevedenim u tom članu. Zakonom o izmjeni zakona o općinama i oblasnim samoupravama /Prilog / određeno je medju ostalim: sve općinske uprave u cijeloj državi današnjim danom se razrešuju. Veliki župani postaviti će po svojim oblastima komesare, koji će dalje voditi sve poslove dosadašnjih oblasnih skupština i oblasnih odbora, koji se ovim zakonom raspuštaju. Zakonom od 8. januara o redovnim sudovima određeno je, da kralj može na predlog ministra pravde suce premjestiti, u penziju staviti i iz službe odpuštiti /Prilog /. Zakonom od 8. januara o Državnom Sudu za zaštitu države /Prilog / određeno je medju ostalim: pri kasacionom sudu u Beogradu ustanovljuje se Državni sud za zaštitu države. Ovaj sud je nadležan na području cijele države za izvidjenje, raspravljanje i sudjenje po krivičnim djelima iz glave IX. Krivičnog zakonika kraljevine Srbije i o djelima iz člana 1-9, 13 i 14 zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. Pred ovim sudom odgovarat će građani kraljevine S.H.S. iako su gorespomenuta djela u inostranstvu počinjena. Nadležnost Državnog suda za zaštitu

19.

države proteže se i na druga krivična djela, koja su u vezi sa pomenutim djelima. Protiv riješenja Državnog suda za zaštitu države nema daljega pravnog lijeka. Zakonom od 8. januara o izmjenama i dopunama zakona o Državnom Savjetu i upravnim sudovima od 17. V. 1922. /Prilog / određeno je medju ostalim: Član 1. zakona o Državnom Savjetu i upravnim sudovima mijenja se i glasi: Državni savjet je vrhovni upravni sud. Državni savjet imade trideset članova. Član 12. zakona o Državnom savjetu i upravnim sudovima mijenja se i glasi: Članovi Državnog savjeta i upravnih sudova mogu biti uklonjeni sa svojih mjesta, prevedeni u drugo zvanje državne službe i u penziju stavljeni kraljevim Ukazom na predlog predsjednika ministarskog savjeta odnosno ministra pravde. Zakonom od 8. januara o izmjenama i dopunama u zakonu o Generalnoj kontroli od 30. maja 1922. /Prilog / određeno je medju ostalim: Dosadašnji član 1. mijenja se i glasi: Za pregled državnih računa i nadziranje nad izvršenje državnih i oblasnih budžeta postoji Glavna kontrola kao vrhovni računski sud. Dosadašnji član 6. mijenja se i glasi: Predsjednik i članovi Glavne kontrole mogu biti uklonjeni sa svog zvanja, prevedeni u drugu službu ili penzionisani kraljevim Ukazom na predlog predsjednika ministarskog savjeta. Točka 13. člana 26. mijenja se i glasi: da ocjenjuje i ovjerava završne državne račune i izradjuje izvještaje za Nj. V. kralja. Posljednja rečenica u drugom stavu točke 1. člana 59. mijenja se i glasi: ako sporazum nije postignut, Glavna kontrola je dužna dati odnosno odobriti vizu s rezervom i preko ministarskog savjeta slučaj odmah dostaviti Nj. V. kralju. Zakonom od 14. januara o ukidanju zakona o izboru narodnih poslanika i zakona o biračkim spiskovima /Prilog / ukinuti su odnosni zakoni od 3. IX. 1920., 27. VI. 1922. i 30. V. 1922. Zakonom od 14. januara o ukidanju zakona o izborima za oblasne, sreske i općinske sa-

mouprave /Prilog / ukinuti su svi propisi dotadašnjih zakona, uredaba, pravilnika i statuta, koji se odnose na izbore organa oblasnih, sreskih i općinskih samouprava. Zakonom od 14. januara o izmjeni zakona o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda od 31. VII. 1923. /Prilog / određeno je, da se postavljanje, premještanje, prevodjenje na drugu dužnost ili struku, stavljanje na raspoloženje, penzionisanje i otpuštanje državnih službenika u glavnim grupama vrši kraljevim Ukazom na

20.

predlog nadležnog ministra, stavljen u saglasnosti sa predsjednikom ministarskog saveta, a ostali riješenjem nadležnog ministra u saglasnosti sa predsjednikom ministarskog saveta. Zakonom od 1. marta 1929. o izmjenama u zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi /Prilog / pooštren je gorespomenuti zakon od 6. januara. K tomu novomu zakonu donijele su beogradske novine /«Vreme»³⁹/ ovo «kompetentno tumačenje»: «Što se tiče 1. člana zakona o izmjenama u zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, on predvidja ista krivična djela veleizdaje, koja i raniji zakon o zaštiti javne bezbednosti, samos s tom razlikom, što sada za njegovu primjenu nije potreban činjenica, da je propaganda putem štampe upravljena na stvaranje ubedjenja o potrebi promjene državnog uredjenja i političkog ili socijalnog poretka ma i na miran način. Ovaj član, predvidjajuć jedan novi način vršenja veleizdaje, predvidja jedno novo, specijalno krivično djelo veleizdaje propisujući za njegovog izvršioca kaznu do 5 godina robije, koja dosadašnjim zakonom nije bila predvidjena u toj visini. Drugo novo krivično djelo, koje nije bilo predvidjeno ranijim zakonom o zaštiti javne bezbednosti, predvidjeno je u sličnoj formi u novom krivičnom zakoniku: ko znajući javno iznosi ili pronosi lažna tvrdjenja u namjeri da izloži poruzi ili prezrenju državne ustanove, zakone ili uredbe ili naredbe vlasti, kazni se zatvorom do dvije godine ili novčano do 20.000. – dinara. Novim članom zakona o zaštiti javne bezbednosti obuhvaćeno je takodjer izlaganje poruzi i prezrenju i postojećeg političkog ili socijalnog poretka i rada upravnih vlasti čak i u slučaju, ako bi radnja bila upravljena ma samo i na stvaranje neraspoloženja protiv državnih ustanova, zakona itd. Isto tako prema ovome članu nije potrebno da je izvršilac ovog krivičnog djela svjestan svoje radnje, nego ga može izvršiti i u zabludi. I karikiranje predstavnika vlasti i objavljivanje tih karikatura takodjer je krivično djelo ove vrsti. Krivično djelo predvidjeno u članu 5. novog zakona predstavlja takodjer jedan novi specijalni zločin, koji znači jednu novinu u našem zakonodavstvu uopće. Tim članom zabranjuje se svaka radnja, koja ide za tim, da se izazove raspoloženje za plemensku razdvojnost ili plemenski razdor, pod pretnjom kazne zatvora do jedne godine i novčano do

³⁹ Riječ je dnevnim novinama *Vreme* koje su izlazile u Beogradu u međuratnom razdoblju od 1921. do 1941. godine.

21.

10.000.- dinara Prema tome danas je zabranjeno ne samo izazivati plemensku mržnju i svadju, nego je zabranjeno i voditi propagandu, koja u krajnjem svom rezultatu znači plemenski separatizam i netrpeljivost. Prema ovome članu zakona može se kazniti propovijedanje svake teorije, koja nije u duhu ideje narodnog i državnog jedinstva. Potpuno novu odredbu predstavlja i član 6. zakona, prema kome se propaganda ili stvaranje raspoloženja, da se državne ili samoupravne vlasti ometaju u vršenju svoga zadatka ili uopće u svom radu, kažnjava zatvorom do 6 mjeseci ili novčano do 6.000.- dinara. Ovim se je sigurno htjelo obuhvatiti ono agitiranje, koje je tajno vršeno nad pojedincima, da ne saradjuju bilo u državnim bilo u samoupravnim ustanovama. Za ovaj prestup predviđena je kazna zatvora do 6. mjeseci ili novčano do 6.000.- dinara. Ista je veličina kazne predviđena i u članu 11., koji se odnosi na nepoštovanje naredjenja vlasti u pogledu rasturanja dosadašnjih bivših partija, čime je zakonodavac htio da pribavi potrebnu sankciju svima naredbama, koje su u tome smislu prema zakonu o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi od 6. januara bile izdane.»

Zakonom od 3. oktobra 1929. o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja /Prilog / dobila je država S.H.S. naziv «kraljevina Jugoslavija» te je razdijeljena na devet banovina. Ove su tako zaokružene, da je u šest banovina osigurana većina Srbima. Slovenija je postala jedna banovina. Od Hrvatske je otkinut Srijem. Muslimani su pocijepani na tri banovine. Uprava je ostala i nadalje centralizovana u Beogradu, banovi su eksponenti ministarstva, glavna im je zadaća «nadziranje» uprave, koje vrše «pod vrhovnim nadzorom i po uputstvima resornih ministara na osnovu postojećih zakona». «U nadležnost bana spada i postavljanje, premještanje, unapredjivanje, umirovljenje i otpuštanje nižeg osoblja općinskih uprava na području banovine do uključivo 2. grupe III. kategorije». «Ban se stara za ekonomski i kulturni razvoj». «Njemu je naročito stavljeno u dužnost, da budno pazi na rad svojih javnih organa u službi kao i njihovo ponašanje izvan službe. Sve nepravilnosti provjerit će u sporazumu sa starešinom dotičnog naddleštva, a prema potrebi o rezultatu izvijestiti nadležnog ministra». U članu 28. toga zakona o reorganizaciji javne uprave se kaže: «Kad ovaj zakon stupi u život, ministar unutrašnjih dela odlučit će o ukidanju onih društava i ustanova, čije je plemensko obilježje ili ime, cilj ili rad u

22.

suprotnosti sa državnim i narodnim jedinstvom». Član 29. je pako naredio, da «od dana stupanja na snagu ovoga zakona mogu se uopće isticati i nositi samo državne zastave». Dne 7. novembra 1929. izdan je zakon o banovinskoj upravi, koji je izmijenjen zakonom od 24. marta 1930. §1. toga zakona glasi: «§ 26. mijenja se i glasi: u svakoj banovini obrazuje se banovinsko vijeće kao savjetodavni organ bana. U banovinsko vijeće postavlja se po jedan član za svaki srez; osim toga za svaku varoš /grad/ pd 3.000. do 15.000. stanovnika

postavlja se po jedan član, od 15.000. do 30.000. stanovnika po dva, od 30.000. do 50.000. stanovnika po tri, a za sve varoši preko 50.000. stanovnika četiri člana. Članove banovinskog vijeća postavlja i smenjuje ministar unutrašnjih dela. Pravilnik o organizaciji, radu, poslovnom redu i izdadcima za rad banovinskog vijeća propisat će ministar unutarnjih dela.» Taj je pravilnik izdan 3. jula 1930. /Prilog /. Član 4. Pravilnika glasi: «Članovi banskog vijeća pratit će u prvom redu ekonomski, socijalni i kulturni razvitak srezova i gradova, za koji su postavljeni i podnositi će banu predstavke, kojima će ukazivati na potrebne mjere u tom pravcu. Napose će pratiti i podnositi predstavke u poslovima odnosno poljoprivrednih vijeća, rasadnika, oglednih i kontrolnih stanica, unapređivanja stočarstva i živinarstva /peradarstva/, obrazovanja i osnivanja banovinskih rasplodnih stanica; stručnog obrazovanja zemljoradnika putem banskih poljoprivrednih škola i poljoprivrednih stručnih tečajeva; održavanja i unapređjenja nedržavnih šuma, osnivanja novih i održavanja postojećih banovinskih bolnica, dječjih domova, domova ubogih staraca i starica, banskih lječilišta i banja i potpomaganja oštećenih od elementarnih nepogoda, održavanja postojećih i prosijecanja novih puteva i željeznica, kao i održavanja i podizanja školskih zgrada i regulacije rijeka i bujica; potpomaganja stručnog usavršavanja zanatskog, trgovačkog i domaćinskog podmladka, potpomaganje Sokola i prosvjetnih, kulturnih i humanih društava i drugih pitanja, koja bi se pojavila u tom pogledu odnosno njihovih krajeva. Članovi banskog vijeća mogu davati mišljenja i savjete u tom pogledu za čitavu banovinu». Član 5.: «Članovi banskih vijeća nesmiju se miješati niti utjecati na rešavanje i donošenje odluka u poslovima upravnih vlasti, niti uopće vršiti ma kakovu intervenciju kod vlasti, Svoje dužnosti kao članovi banskog vijeća mogu vršiti samo u sjednicama banskog vijeća i podnošenjem

23.

predloga i predstavki u smislu člana 4.» Član 6.: «Bansko vijeće sastaje se redovno jedan puta na godinu i to najkasnije mjesec dana prije konačnog utvrđivanja banskog budžeta. Sjednice u tom sazivu mogu trajati najviše 15 dana». Član 11.: «Na prvoj sjednici pročitati će se banskome vijeću predlozi, koje je unapred pripremio ban. Svi članovi banskog vijeća su ovlašteni da mogu staviti svoje primjedbe i da podnose predloge pomenute u članu 4. ovog Pravilnika. Ban će naročito saslušati vijeće o tome, koje su potrebe u srezovima i gradovima najhitnije prirode, pa će prema svojoj ocjeni i finansijskoj moći banovine poduzeti sve što je potrebno da se one zadovolje i sredstva u budžetu osiguraju». Član 12.: «Kad se savjetovanja o banskom budžetu svrše, članovi banskog vijeća mogu pokretati i druga pitanja, koja se odnose na poslove iznijete u članu 4. ovog Pravilnika». Član 14.: «Pomoćnik bana i načelnici odele-nja banske uprave mogu prisustvovati sjednicama banskog vijeća. Ban može pozvati i druge referente da na tim sjednicama prisustvuju». Član 17.: «Osim lica iz člana 14. ovog Pravilnika i predstavnika naddležne vlasti nitko drugi ne može prisustvovati sjednicama banskog vijeća».

Gore prikazani zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja od 3. oktobra 1929. izmijenjen je i dopunjen zakonom od 1. septembra 1931. u toliko, što su granice pojedinih banovina djelomice izmjenjene. Glavna misao novoga zakona, koja izbija iz njega samoga, bila je prema oficijoznom saopćenju ta, «da se očuva princip, da nema političkog grupiranja po vjerskim i regionalnim granicama, niti po vjerskoj i plemenskoj kompaktnosti».

24.

IV.

Od 3. septembra 1931. do danas.

Iz gornjeg poglavlja smo vidjeli, da je Jugoslavija od 6. januara 1929. do 3. septembra 1931. počivala na apsolutističkim zakonima stvorenim od kralja i njegove vlade. Sva vlast u zemlji bila je u njihovim rukama. Politička i građanska prava državljana bijahu malne bez iznimke ukinuta, sloboda kretanja onemogućena. Uprava bijaše koncentrirana u Beogradu. Od ministra nutarnjih posala imenovana Banovniska vijeća nisu osim davanja savjeta imala djelokruga.

Dne 3. septembra stupio je apsolutizam u novu fazu ogrnut parlamentarizmom posebnog kroja.⁴⁰ Stvarno je ostala sva vlast u rukama beogradske vlade. Po novom Ustavu /Prilog / vrše zakonodavnu vlast kralj i Narodno predstavnništvo zajednički. Narodno Predstavništvo sastavljaju Senat i Narodna skupština. Upravnu vlast vrši kralj preko odgovornih ministara. Ministri su odgovorni kralju, vlada je dakle kraljevska, ne parlamentarna. Uprava je ostala centralizovana u Beogradu. U pogledu «samouprave» banovina učinjena je promjena u toliko, što će se banovinska vijeća u buduće ne imenovati, nego izabirati. Ali one nisu postale samoupravna tijela, jer banovima je kao i ranijim oblasnim velikim županima dano pravo veta protiv banovinskih uredaba, o «zakonitosti» kojih odlučuje Državni Savet prije oglašanja i obnarodovanja istih. Ban odnosno zakonom određeni državni organi imaju prava obustaviti sva riješenja banovinskih vijeća i banovinskih odbora, ili općinskog zbora i odbora, koja su protivna Ustavu, zakonima i uredbama. Protiv riješenja bana ima mjesta žalbi Državnom Savetu. Mogu se takodjer obustaviti i ona riješenja i izjave, koje su štetne po opće državne interese. U tom slučaju žalba se podnosi ministru nutarnjih poslova. «Zakonska sila banovinskih uredaba» /Član 90/ počiva prema tome ne na «samoupravi» banovina, nego na odlukama Državnog Saveta. Sudsku vlast vrše sudovi. Sudije su po članu 101 stalni, neuklonjivi i nepremjestivi, ali odredbe ovoga člana se po članu 119. «neće primijenjivati za vrijeme od 5 godina od dana stupanja u život ovog Ustava». Prema tome

⁴⁰ O razdoblju "prikrivenog apsolutizma" i početku rada "Narodnog predstavnništva" usp. F. ČULINOVIĆ, *Jugoslavija između dva rata: II.*, 29.-52.

nema danas ni sudačke stalnosti u Jugoslaviji. Okrnjili su tu garanciju ustavnosti, kako smo vidjeli, i raniji Ustavi. Po članu 13. Ustava «gradjani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona. Ne može biti udruženja

25.

na vjerskoj ili plemenskoj ili regionalnoj osnovi u partijsko političke svrhe». Ustanove u pogledu izmjene Ustava preuzete su iz Vidovdanskog Ustava. Po članu 118. Ustava «svi postojeći zakoni osim zakona o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi od 6. januara 1929. ostaju na snazi, dok se ne izmjenе ili ne ukinu. Na mjesto zakona o kraljevskoj vlasti stupile su gorespomenute odredbe novog Ustava, naročito one u pogledu Narodnog predstavnictva. Senatori se dijelom izabiru a dijelom imenuju od kralja, a sastav Narodne Skupštine dekretirao je zakon od 10. septembra 1931. o izboru narodnih poslanika /Prilog /, koji je u tijesnoj vezi sa spomenutim članom 13. Ustava i zakonom od 18. septembra 1931. o udruženjima, zborovima i dogovorima /Prilog /. Ovaj zakon veže osnivanje političkih udruženja i stranaka /koje se ne osnivaju na vjerskoj ili plemenskoj ili regionalnoj bazi, jer ovakove su uopće zabranjene/ uz dozvolu upravne vlasti. Ko hoće da osnuje političku stranku, mora podnijeti ministarstvu unutrašnjih dijela prijavu podkrijepljenu sa 100 osnivačkih potpisa i može, ako dobije dozvolu za osnivanje stranke, pristupiti organizaciji stranke u cijeloj zemlji. Organizovanje stranke ima se tako provesti, da ima u svakom srezu najmanje 60 članova. Nakon predloženja dokaza, da je stranka u cijeloj državi na taj način organizovana, donosi ministarstvo u roku od dva mjeseca konačnu svoju odluku o dozvoljavanju strankinog postojanja. /Prema ovomu zakonu od 18. septembra imalo je ministarstvo sve do 18. novembra 1931. vremena, da donese konačnu svoju odluku, a izbori su već obavljani bili 8. novembra/. Ovim zakonom postavljene uvjete nije moglo, naravno, nikoje udruženje ispuniti, pa se nikakova politička stranka osim vladine JRSD⁴¹ nije mogla ni osnovati, niti bi mogla udovoljiti daljnjim onim uvjetima, uz koje je Zakon o izboru narodnih poslanika vezao očitovanje političkog uverenja na izborima. Ovaj zakon traži najme dvije kandidatske liste /koje su zapravo jedna/ : zemaljsku i sresku /odnosno varošku/. Kao zemaljski kandidat /nosilac zemaljske liste/ može istupiti samo osoba, koju barem 60 glasača iz svakog administrativnog sreza u zemlji kandiduje i tu kandidaciju kasacionom sudu u Beogradu na potvrdu predloži. Zemaljska lista mora imati najmanje po jednog sreskog kandidata u svakom administrativnom srezu, kao i po jednog kandidata za svako sjedište banovine, za koje se bira poslanik; po dva, gdje

⁴¹ Usp. *Isto*, 37.-39. Jugoslavenska radikalno-seljačka demokracija, poslije preimenovana u Jugoslavensku nacionalnu stranku, bila je režimska politička stranka koju je 1931. osnovao general i predsjednik vlade Petar Živković.

26.

se biraju po dva poslanika i po tri kandidata za upravno područje grada Beograda. Kao sreski /varoški/ kandidat može pako istupiti samo takovo lice, koje barem 200 glasača dotičnog sreza /varoši/ kandiduje i koje nosilac zemaljske liste primi i o tomu pismenu potvrdu izda. Ovaj pismeni i ovjerovljeni pristanak nosioca zemaljske liste, da se dotični sreski /varoški/ kandidat može sa njegovom listom vezati, mora svaki sreski /varoški/ kandidat priložiti svojoj kandidaciji i ovu predložiti sreskom sudu na potvrdu. Kao sreski /varoški/ kandidat može prema tomu istupiti samo takvo lice, koje stoji na bazi zemaljske liste i iste one političke ideje, koju nosilac zemaljske liste zastupa. Ako na toj bazi izabrani narodni poslanik prestane biti članom one «grupe», kojoj pripada nosilac zemaljske liste, s kojom je kandidacija njegova vezana bila, gubi mandat /član 13./. Po Štatutu spomenute Jugoslavenske Radikalne Seljačke Demokratije /JRSD/, danas jedino moguće političke stranke u zemlji, povezani su s tom strankom i organi javne uprave već po svom položaju. Kandidacije za Narodnu skupštinu i Banovinska vijeća predlaže Skupština sreske organizacije stranke. Prema tomu mogu za Narodnu Skupštinu i Banovinska vijeća u obzir doći samo takova lica, koja JRSD i njene organizacije kandiduju. Kako druge političke stranke u zemlji nema i ne može biti, jer spomenute uvjete ne može ispuniti, to je rezultat izbora za Narodnu Skupštinu s političkog gledišta već prigodom kandidacije odlučeno, izborna borba može biti samo lična, jer svi kandidati mora da stoje na istom političkom gledištu sa nosiocem zemaljske liste.

Dne 1. oktobra 1931. izdan je zakon o izboru senatora /Prilog /. Po članu 8. pravo biranja senatora imaju: 1. /narodni poslanici svih srezova odnosno svih mjesta /§ 4. zakona o izboru narodnih poslanika za narodnu Skupštinu/ dotične banovine. 2. /Svi banski vijećnici dotične banovine/ 3. /Svi predsjednici /načelnici/ općina te banovine. Na teritoriju uprave grada Beograda pravo biranja imaju narodni poslanici za upravno područje grada Beograda, predsjednici i potpredsjednici općine beogradske, zemunske, pančevačke, općinski odbor grada Beograda i po pet odbornika općine Zemun i Pančevo, koje općinski odbori izabiru iz svoje sredine. Na svakih 300.000. stanovnika bira se po jedan senator. Po Ustavu ima kralj pravo da imenuje još toliki broj senatora. Iz ovog načina obrazova[nja]

27.

senata i goreprikazanog načina izbora narodnih poslanika za Narodnu Skupštinu biva očevidno, da je Narodno predstavništvo tvorevina vlade, u rukama koje je prema tome i zakonodavna vlast koncentrirana kao i prije. Članovi toga «narodnog predstavništva» ne predstavljaju volju naroda, nego volju i politiku vlade, čijom su voljom kandidovani i izabrani. Glavna je zadaća toga «narodnog predstavništva», da vladi votira budžet i preuzme zanj odgovornost.

U ostalom su, kako spomenusmo, i danas još na snazi apsolutistički zakoni, naročito zakon od 6. I. i 1. III. 1929. o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. Prema tome je i danas zabranjeno: stvarati ubedjenje o potrebi promjene državnog uređenja ma i na miran način, stvarati neraspoloženje protiv državnih ustanova, stvarati raspoloženje za plemensku razdvojnost, dapače i propovijedati teorije, koje nijesu u duhu narodnog jedinstva. Isto tako je i danas još na snazi i zakon o izmjenama i dopunama zakona o štampi, zakon o Državnom sudu za zaštitu države, itd. Na politička udruženja odnoseće se ustanove zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima prikazali smo gore. U pogledu zborova i dogovora ustanovljuje taj zakon, da za održanje zbora treba podnijeti prijavu policijskim vlastima najkasnije 48 sati prije sastanka. Isto vrijedi i za dogovore, naročito i za sastanke u zatvorenom prostoru. Vlast može zabraniti održavanje zbora odnosno dogovora, ako prema dnevnom redu nadje, da je protivan zakonu, opasan po javni poredak, javno zdravlje ili bitne državne interese. Prema tomu je ne samo sloboda udruživanja u političke svrhe ograničena, nego su i dogovori u zatvorenom prostoru bez nadzora policije nemogući.

Time bi ukratko prikazano bilo, kakovo su pravno stanje u zemlji stvorili Ustavi i očevidnim učinjeno, da ni jedan dosadanji Ustav nije stvoren voljom naroda, jer je «Privremeni Ustav» od 30. januara 1919. propisan rešenjem ministarskog saveta, a Vidovdanski Ustav izglasan bez Hrvata, dočim su kasniji Ustavi dekretirani od kralja bez pitanja naroda. Pomoću tih Ustava uzdržali su se Srbi u posjedu vlasti nad ostalim narodima i njihovom imovinom, u koji su se postavili poslije 1. decembra 1918. na gore prikazani način, sve do danas. Posljedice toga režima jesu u prvom redu materijalno ...⁴²

Zaključak

U dokumentu "Temelji jugoslavenske države", koji se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu u ostavštini mons. dr. Frana Barca, a napisao ga je nepoznati autor, iznose se iz rakursa hrvatske politike prilično oštre ocjene glede društvene i političke situacije u monarhističkoj Jugoslaviji. U razdoblju

⁴² Tu završava sačuvani tekst dokumenta.

od početka Prvoga svjetskog rata te ujedinjenja južnoslavenskih naroda 1918. pa do raspada jugoslavenske države 1941. godine tadašnji istaknuti hrvatski intelektualci i političari napisali su niz priloga u svezi s "hrvatskim pitanjem" koje je, kao i nacionalna pitanja drugih naroda, u velikoj mjeri opterećivalo odnose na svim područjima i bilo od ključne važnosti za nesređeno stanje u državi.⁴³ I političke rasprave i dnevni tisak iz tog razdoblja svjedoče o mnogobrojnim raspravama na tu temu. Stoga ovaj do sada nepoznat i neobjavljen dokument svakako predstavlja prilog boljem poznavanju političkih zbivanja na hrvatskom, ali i širem južnoslavenskom prostoru u prvim desetljećima brementog XX. stoljeća.

⁴³ Naravno, rasprave o nacionalnom pitanju tiskali su i pripadnici iz redova svih drugih naroda i političkih grupacija nezadovoljnih stanjem u monarhističkoj Jugoslaviji. Ovdje kao ilustraciju navodim tek nekoliko autora i naslova. Npr. usp. Bogomir A. BOGIĆ, *Demokratija, fašizam i hrvatsko pitanje*, Beograd 1935.; Melko ČINGRIJA, *Dubrovnik i hrvatsko pitanje*, Dubrovnik 1939.; Rudolf BIČANIĆ, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb 1938.; Josip SMODLA-KA, *Jugoslavensko rješenje Hrvatskog pitanja*, [Zagreb] [1939?]; Dragoljub ARANĐELOVIĆ, *Bauk federalizma ili hrvatsko pitanje*, Osijek 1939.; Bogdan PRICA, *Hrvatsko pitanje i brojke : (jesu li Hrvati stvarno zapostavljeni od strane države?)*, Beograd 1937. Pored toga, glede važnosti nacionalnog pitanja u monarhističkoj Jugoslaviji usp. I. BANAC, *n. dj.*

SUMMARY

THE DOCUMENT "THE FOUNDATIONS OF THE YUGOSLAVIAN STATE"

From the papers of the Croatian priest, professor of theology and politician Dr. Fran Barac (1872-1940), which are held at the Archive of the Archdiocese of Đakovo, this author prepares a short commentary and transcript of the document *Foundations of the Yugoslavian state*. In this document, which was written by an unknown author who had to have been rather close the Croatian bourgeois elite during the interwar period, quite harsh evaluations of the social and political situation in Monarchist Yugoslavia are presented from the Croatian point of view. Consequently, this previously unknown and unpublished document makes an interesting contribution to a better understanding of the political developments on the Croatian and wider Yugoslavian stage from the beginning of the First World War until the mid 1930s.

Key words: Fran Barac, Austro-Hungarian Monarchy, Monarchist Yugoslavia, political history

